

نقش پارک و فضای بازی شهری در ایجاد خلاقیت در کودکان

لیلا شیخی^۱، دکتر سیامک پناهی^۲

چکیده:

برای طراحی فضایی برای کودکان از اصول اولیه، شناخت خصوصیات روانشناختی کودکان در سنین مختلف، درک نیازها و علایق کودکان، اینکه در چه سنی چه فعالیتی را دوست دارند و در چه اوقاتی فعالیتهای گروهی را انتخاب می کنند، چه رنگهایی آنان را به هیجان می آورد، چه بازیهایی را دوست دارند، کدام وسایل بازی را انتخاب می کنند، در چه زمینه های بازی احساس امنیت و آرامش بیشتری می کنند و همه و همه فاکتورهایی هستند که برای طراحی معماری موفق برای کودکان لازم به بررسی و شناخت هستند .

امروزه بوستان های شهری در مقیاس های کوی، محله، ناحیه، منطقه و شهر و نیز بوستان های خطی طراحی و ساخته می شوند. با توجه به حضور مداوم خانواده ها و کودکان در کلیه بوستانهای

۱ . دانش آموخته‌ی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، زنجان، ایران

۲ . استادیار معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر، ابهر، ایران

شهری در مقیاس های متفاوت، لازم است این فضاها با نیازها و قابلیت های رشد جسمی و شناختی کودکان سازگاری داشته و ضمن جبران خلا ارتباط آنها با طبیعت -به ویژه -به شکوفایی توانایی های خلاقه آنها نیز کمک کنند. در سال های اخیر به علت کمبود فضاهای بازی مطلوب، بخش قابل توجهی از اوقات فراغت کودکان به تماشای تلویزیون سپری می شود که نتیجه آن کاهش تحرک فیزیکی و عدم تعامل آنان با محیط است. این در حالی است که تعامل محیطی در دوران خردسالی و دبستان لازمه رشد و شکوفایی توانایی های فیزیکی و شناختی است و بر شکل گیری شاکله وجودی کودکان و رشد جسمی و روانی آنان تاثیر به سزایی دارد.

کلید واژه ها: بوستانهای شهری، فضاهای باز، کودک، رشد، خلاقیت

مقدمه:

در این مقاله در ابتدا تعاریف و مفاهیم مربوط به کودکان مورد بررسی قرار گرفته و بیان می شود که کودک کیست و نیازهای روانشناختی آنها اشاره شده است که در همین راستا به تعریف نیازهای دوران کودکی مثل بازی، خلاقیت و یادگیری، انجام فعالیت ها و هنرها نیز پرداخته شده تا با مفهوم کلی آنها آشنا شویم.

روانشناسی کودک

کودک، شهروند نابالغی است که دوران رشد خود را می گذراند و استمرار بخش حیات بشر محسوب می شود. موجودی است که پاک به دنیا می آید و چنانچه محیط برای رشد فکری و جسمی سالم او مهیا باشد، نهالی تنومند می شود که به بار می نشیند. همانگونه که جسم کودک از بدو تولد در مراحل مختلف رشد تحول می یابد، روان کودک و تفکرات و اندیشه های او نیز تکامل پیدا می کند. کودک کنجکاو است، مقلد است و به راحتی می توان او را در مسیر مورد نظر رهنمون ساخت. کودک، در برخورد با پدیده های محیط و ابهامهای زندگی، برای قبول خط مسیره های تربیتی و اخلاقی آمادگی بیشتری دارد. بنابر این اگر شرایط محیط در قالب مطلوب به عنوان الگوی تربیتی

کودک قرار گیرد، ارزشهای تربیتی فرصت مناسب تری می یابد. بر عکس، اگر محیط در جهت انحراف فکر و رفتار کودک باشد، وی را از تربیت مطلوب باز می دارد (معیری، ۱۳۸۰: ۱۵۴). ژان پیاژه نظریه پرداز سوئیسی، کودکان را کاوشگران پرکار و با انگیزه ای میدانست که با عمل کردن مستقیم روی محیط، تفکر خود را پرورش می دهند (برک، ۱۳۸۰: ۲۱۴). ایجاد محیطهای یکنواخت، خشن، ملال آور و همراه با عوامل مساله برانگیز، برای کودک به همان اندازه اهمیت دارد که ایجاد فضاهای باز، در کنار طبیعت، میل به یک زندگی اجتماعی سالم، همراه با قصه پردازی و شعر و موسیقی و هیاهو بر او تأثیر می گذارد (شیعه، ۱۳۸۵: ۲۰). کودک ممکن است از روی کنجکاوای و ساده دلی به هر سویی برود. درک او از فضای پیرامون همان است که خود تصور می کند. بنابراین باید فضای زیست سالمی را برای او فراهم آورد تا علائق منطقی او فرصت شکوفایی داشته باشد (بوالهروی، ۱۳۷۹: ۱۴). از نظر تربیتی، به منظور ساختن کودک در فضای اجتماعی شهر، باید سه جنبه اساسی حواس، تخیل و شخصیت کودک را مورد توجه قرار داد (رضویان، ۱۳۷۹: ۷۸). چنین شرایطی را باید بدون دخل و تصرف در شرایط اساسی کودک به وجود آورد (شیعه، ۱۳۸۵: ۳۸). در تربیت ذهنی و روانی کودک نباید مسایلی مانند اضطراب و ترس راه داشته باشد. وجود چنین عواملی در کودکان ریشه در تجارب وسیع و گوناگون آنان در طول زندگیشان دارد (داگلاس، ۱۳۷۹: ۲۷).

شکل ۱: کودکان کنجکاوند (مأخذ: www.superstock.com)

کودکان به مثابه سرمایه های هر شهر یا کشور محسوب می شوند. سرمایه هایی که به مراتب گران بهاتر از منابع اقتصادی مطرح هستند. برای آنکه حقوق و منافع کودکان تأمین شود، باید

تغییراتی اساسی در روند حاکم بر آنان به وجود آید. در سراسر جهان، به حساب نیامدن شخصیت کودکان، در معرض خطر قرار داشتن آنان، عدم تأمین نیازها، پایمال شدن اندیشه ها و سو استفاده از حقوق یا تهدید بهروزی شان، تنها به دلیل این که در کمتر از سن قانونی خود قرار دارند، با مشکلات اساسی همراه است (پویان، ۱۳۸۰: ۵۹).

نیازهای کودک در فضا براساس هرم مازلو

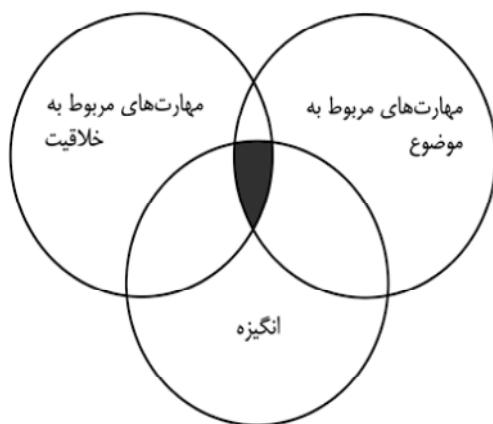
نیازها	ما به ازای نیازها در فضای ویژه کودک
نیازهای جسمانی	راحتی - آسایش - سلامت - تسهیلات کافی - تعادل مبتنی بر شرایط اکولوژیک
نیاز به ایمنی و امنیت	نظارت و مراقبت - محصوریت - سلسله ی مراتب - وضوح وقابل پیش بینی بودن - کودکواری - رعایت عرصه های خصوصی - نفوذپذیری
نیاز به محبت و وابستگی	ایجاد حس تعلق و مکان - سازگاری بصری - هویت - امکان برقراری روابط اجتماعی با سایر کودکان - امکان بازی مشارکتی کودکان و بزرگسالان
نیاز به عزت نفس	مالکیت - فردیت - تعلق به گروه و مکان - مقیاس کودکانه - انعطاف پذیری
نیاز به خودشکوفایی	تنوع - چالش برانگیزی - فرصت هایی برای شخصی سازی - مشارکت کودک در ساخت منظر

مأخذ: آزموده: ۱۳۹۱

خلاصیت^۱

خلاقیت هنوز هم یکی از اسرار آمیز ترین موضوعات در رفتار اندیشمندان انسان است. پژوهشگران بسیاری از حوزه ها بر روی مطالعه خلاقیت کار کرده اند. عده ای خلاقیت را پدیده ای اجتماعی می دانند و آن را پدیده ای شخصی می دانند که عواملی نظیر انگیزش، هیجان و عواطف و یادگیری های فردی در آن موثر است. گروهی دیگر خلاقیت را مفهومی شناختی می انگارند که با فرآیند عالی ذهن نظیر تفکر، هوش، تخیل و پردازش اطلاعات تعامل دارد و بالاخره عده ای نیز آن را مفهومی چند بعدی می دانند که مجموعه ای از عوامل اجتماعی و شناختی بر آن موثر است. بدین معنا که خلاقیت را متأثر از تأثیرات محیطی می دانند (قره بیگلو، ۱۳۹۱: ۸۷).

¹creativity

نمودار- ۱: محل تقاطع خلاقیت

تعریف خلاقیت

صاحب‌نظران تعریف‌های متعددی از خلاقیت و نوآوری ارائه داده‌اند. "استیفن رابینز" خلاقیت را به‌معنای توانایی ترکیب اندیشه‌ها و نظرات در یک روش منحصر به فرد با ایجاد پیوستگی بین آنان بیان می‌کند. او نوآوری را به‌معنای فرایند اخذ اندیشه خلاق و تبدیل آن به محصول، خدمات و روش‌های جدید عملیات می‌داند. "رضائیان" خلاقیت را به کارگیری توانایی‌های ذهنی برای ایجاد یک فکر یا مفهوم جدید می‌داند. نوآوری به کارگیری اندیشه‌های جدید ناشی از خلاقیت است که می‌تواند به صورت یک محصول جدید، خدمت جدید یا راه‌حل جدید انجام کارها باشد. شاید به جرأت بتوان گفت که جامع‌ترین تعریف خلاقیت توسط "گیلفورد" دانشمند آمریکایی عرضه شده است. او خلاقیت را با تفکر واگرا (دست‌یافتن به رهیافت‌های جدید برای مسائل) در مقابل تفکر همگرا (دست‌یافتن به پاسخ) مترادف دانسته است. افرادی که تفکر واگرا دارند در فکر و عمل خود با دیگران تفاوت دارند و از عرف و عادت دور شده، روش‌های خلاق و جدید را به کار می‌برند. برعکس کسانی که از این خصوصیت برخوردار نیستند تفکر همگرا دارند و در فکر و عمل خود از عرف و عادت پیروی می‌کنند. پس تفکر واگرا یعنی دور شدن از یک نقطه مشترک که همان رسم و سنت و عرف اجتماع است و تفکر همگرا یعنی نزدیک شدن به آن نقطه. امروز ثابت شده است که برخلاف باور بسیاری که ابداع و

خلاقیت را خصوصیت ذاتی بعضی افراد می‌دانند، این استعداد در نوع بشر به اندازه حافظه عمومیت دارد و می‌توان آن را با کاربرد اصول و فنون معین و ایجاد طرز تفکرهای جدید و ایجاد محیطی مناسب پرورش داد. "رابرت اپسین" می‌گوید: "من پس از بیست سال تحقیق، بررسی و مطالعه روی این مسئله به این نتیجه رسیدم که همه انسان‌ها از قوه خلاقیت برخوردار هستند و استثنایی وجود ندارد." پس می‌توان موهبت خلاقیت را با به کارنگرفتن پژمرده نمود و یا با انجام فعالیت‌هایی که بیشترین امکان را برای پرورش خلاقیت ایجاد می‌کند آن را توسعه داد. برای رشد استعداد خلاق، سازمان باید شرایط و جو لازم را فراهم سازد هرچند که خود فرد نیز در رشد این استعداد نقش اساسی دارد.

نظریه های مطرح شده در باره خلاقیت

برخورد این پروژه با موضوع خلاقیت بر پایه نظریه پردازی نیست ولی لازم به نظر می‌رسد که به نظریات خلاقیت و تعاریف آن اشاره ای گردد و در نهایت دیدگاه این تحقیق در ارتباط با آن بیان شود. پژوهشگران و صاحب‌نظران در طول تاریخ نظریه های فراوانی در پاره ی خلاقیت داده اند مهم ترین و معروفترین آنها عبارتند از :

- نظریه نبوغ ذاتی^۱
- نظریه رفتارگرایان^۲
- نظریه افزایشی^۳
- نظریه ناگهانی^۴

پیروان نظریه نبوغ ذاتی معتقدند: خلاقیت ذاتی است و قابل آموزش نیست؛ در حالی که امروزه کاملاً ثابت شده است که خلاقیت هم قابل آموزش است و هم قابل پرورش.

پیروان نظریه رفتارگرایان معتقدند: هیچ چیز جدید نیست؛ بلکه مجموعه عناصر قدیم هستند در لباس نو. این گروه اصل خلاقیت را در تمامی ادوار تاریخ، ترکیب اجزا و عناصر موجود در

¹ Genius

² Nothing new

³ Incrementa

⁴ aha

یک کلیت جدید می دانند. به همین دلیل ثبت اختراعات در گذشته به لحاظ قانونی همواره مشکلاتی در برداشته است.

پیروان **نظریه افزایشی** معتقدند: خلاقیت و راه حل های خلاق طی فرآیندی به تدریج تکمیل و هدایت می شوند و به ذهن انسان خطور می کنند بر عکس نظریه ناگهانی که می گوید راه حل های جدید ناگهان و در یک آن به ذهن می رسد.

پیروان **نظریه ناگهانی** معتقدند: خلاقیت و راه حل های خلاق، بدون برنامه و پیش بینی به صورت غیر قابل کنترل، غیرمترقبه و ناگهانی به ذهن می رسند و این زمانی است که فرد می گوید: آهان! جواب مساله را یافتم.

تمام نظریه های فوق که عمدتاً نیز با یکدیگر در تضادند از جهاتی درست و از جهاتی دیگر نادرست یا ناقص هستند. نقص و اشتباهات آنها اغلب از نشناختن توانایی های فکری و سازوکار مغز و ذهن انسان ناشی شده است. (آقایی، ۱۳۸۵: ۲۲-۲۴).

تأثیر بازی در خلاقیت کودکان

۱- کودکان باید در انتخاب بازی آزاد باشند و مربی و والدین برای آنان بازی انتخاب نکنند. در این باره، باید به نحوی عمل شود که تمایل کودک به انتخاب بازی حفظ شود.

۲- باید به فضای بازی توجه کرد. مشخصات فضای بازی عبارت است از رغبت، تخیل، تفکر و باید اینها را به گونه ای برای کودک فراهم آورد که برای رسیدن به زندگی سرشار (احساس نکردن زمان) مورد مساعدت قرار گیرد.

۳- کودک باید به سوی بازی های تخیل برانگیز سوق داده شود و در این راه، باید با ظرافت و غیر مستقیم عمل کرد.

۴- شرکت کردن کودکان فکور و متفکر به منزله همبازی، خود به خود زمینه فکری بازی را گسترش می دهد و موجب نزدیکی بازی به خلاقیت می گردد.

۵- تا جایی که بازی کودک موجب به هم ریختن برنامه های زندگی نگردد و لطمه ای به بار نیورد و مزاحمتی برای دیگران ایجاد نشود، نباید با آن مخالفت کرد (ریاحی، ۱۳۸۰).

شکل ۲: بازی سبب شکوفایی خلاقیت می شود (مأخذ: www.rdale.org)

تعامل کودک با محیط

بارکر موسس «روانشناسی اکولوژیک»، عقیده دارد بین ابعاد فیزیکی - معماری و رفتاری «قرارگاه های فیزیکی - رفتاری» رابطه خاصی وجود دارد که آن را با مفهوم همساخت بیان می کند (مرتضوی، ۱۳۷۶: ۲۰). در تمام موجودات زنده به موجب قانون تاثیر و تاثر بخشیدن در محیط تمایل به سازش با محیط وجود دارد، به این ترتیب که کودک کوشش دارد با محیطی که در آن زندگی میکند سازش نماید و خود را با آن منطبق سازد و به اعتقاد پیازه سازش با محیط یکی از دو صورت هوش در انسان است. کودک در ابتدا سعی میکند که محیط را با سیستم درونی و هوش خود سازش دهد، ولی چون این همیشه نمی تواند امکان پذیر باشد و کودک با موارد و مسائلی مواجه میشود که با تجارب قبلی اش متناسب نیست، از این رو خود را با تجربه جدید سازگار مینماید. بنابراین کودک فعل پذیر محض نیست. به عبارت دیگر همانطور که در نمودار ۱ دیده میشود، می توان سازش با محیط را تعادلی بین درونسازی و برونسازی دانست (مقدم، ۱۳۶۶: ۲۹).

نمودار ۲: نحوه ارتباط کودک با محیط (مقدم: ۲، ۱۳۶۶)

در حقیقت، تجربه هر فرد در زندگی و مهارت هایی که کسب می نماید مربوط به شرایط محیطی و محصول تأثیر متقابل میان آن فرد و محیطی است که در آن زندگی می کند، فعالیت به عنوان عامل اصلی رشد و یادگیری کودک فرآیندی است که در ارتباط با فضا و محیط کودک، رشد همه جانبه او را موجب می گردد و محیط با ایجاد فرصت و تحریک و تشویق کودک در رفتار او تأثیر می گذارد (شریعتمداری، ۱۳۸۵: ۸۰). از این رو محیط باید حمایت کافی برای رشد مطلوب کودک به عمل آورد.

محیط و قوه خلاقه کودک

درون هر کودک انگیزه ای برای خلق کردن وجود دارد که آماده بیدار شدن است، اما به وجود آوردن شرایط به منظور حمایت از تلاشهای خلاقانه کودکان به ما بستگی دارد. کارل راجرز روان شناس اظهار می دارد: اگر قرار است انسان خلاقانه عمل کند به دو ویژگی امنیت روانی و آزادی روانی نیاز خواهد داشت. باید به این نکته توجه نمود که زیبایی تفکر کودک در نامقید بودن آن است. دنیا در نظر کودکان قابل انعطاف و مطابق اراده آنها قابل تغییر است، کودک با قوه تخیل قوی خود، حتی می تواند بر محسوسات غلبه کرده و در ذهن خود دنیا را به هر شکل که بخواهد در بیاورد (فیشر، ۱۳۸۶: ۷۳)

رفتار کودکان نیاز به داشتن محدودیتهایی دارد و باید مطابق نیازهای جامعه شکل بگیرد، اما بیان نمادین آنها نباید خیلی محدود به شرایط محیطی بشود. کودکان برای آزمایش چیزهای جدید باید به اندازه کافی احساس امنیت کنند و آزادی لازم با در نظر گرفتن محدودیتهایی در اختیار آنها قرار گیرد. ما به تقویت کنجکاوی طبیعی کودک، اشتیاق او برای کاوش و آزمون پدیده ها نیاز داریم، چرا که هوش فضایی رشد نیافته می تواند مانع پیشرفت کودک شود. به اعتقاد گیلفورد سیالی و انعطاف پذیری ویژگیهای اساسی مهارتهای مربوط به تفکر خلاق یا تفکر واگرا می باشد. ارزش تفکر خلاق

به این است که، نتیجه اش انعطاف پذیری انتخاب است. از طرفی برای اینکه یک کودک روی افکار خود تمرکز کند و انتخاب گری خود را نشان دهد، نیازمند محرک است، زیرا یادگیری در خلاء صورت نمی گیرد، بلکه نیاز به محرک داشته و تحریک اولین مرحله از گامهای شناخته شده در جریان کارکرد فرایند خلاقیت است. از این رو به بستری نیازمندیم که وجود کودک را از یک خود محافظه کار به یک خود تجربه گرا تبدیل نماید (همان: ۷۹-۸۸)

نتیجه گیری

امروزه نوزادان متولد می شوند تا بتوانند آینده را مدیریت کنند و این رسالت سنگین بر عهده ماست تا آنان را برای آن دوران آماده نماییم. دورانی که انسان باید علاوه بر زندگی در محیط در حال تغییر، بتواند خلاقانه بیاندهد و با ایجاد افکار نو به حل مشکلات بپردازد. هنر و بازی قادر است شرایطی را فراهم کند که آدمی بتواند به دور از هیاهو در میان زیباییها سیر کند و بدین وسیله به آرامش برسد و در کنار آن عمیق تر بیاندهد. کودکان امروز، نیازمند هنر و بازی اند تا از طریق آن به محیط تسلط یافته و به کسب دانش و جستجوی چگونگی ها می پردازد.

بر مبنای استدلال منطقی و تحلیل نظریه ها و دیدگاههای بوستانهای شهری بعنوان بخش مهمی از فضاهای عمومی در شهرها می توانند در برآورده ساختن نیازهای روزمره شهروندان و به ویژه کودکان نقش مهمی داشته باشند و ارتقا کیفیت آنها می تواند زمینه ساز رشد تعامل های اجتماعی کودکان و حتی کمک به پرورش استعدادها و بروز خلاقیت های آنان باشند.

نظر به این که براساس نظریات روانشناسی، تعامل کودک با محیط همواره یکی از مهمترین عامل های رشد استعداد های جسمی، ذهنی، روانی و اجتماعی وی محسوب می شود، بدیهی است با مهیا کردن امکانات لازم، محیط به وجود آمده رشد کودک را تسهیل خواهد کرد. همچنین با توجه به ماهیت کم و بیش اکتسابی خلاقیت و نقش مهم محیط کالبدی و اجتماعی در بروز و رشد خلاقیت می توان انتظار داشت آماده سازی بوستان های شهری برای حضور و تعامل فعال کودکان بتواند در بروز خلاقیت آنان مؤثر باشد.

منابع

- آزموده، مریم، (۱۳۹۱)؛ معماری و طراحی برای کودکان، انتشارات علم و دانش، تهران.
- آقای، صمد، (۱۳۸۵)؛ خلاقیت جوهره کار، انتشارات تهران، تهران.
- برک، لورا ای، (۱۳۸۴)؛ روانشناسی رشد، ترجمه سید یحیی محمدی، نشر ارسباران، تهران
- بوالهروی، جعفر و همکاران، (۱۳۷۹)؛ مدلهای پیشگیری از اعتیاد، دانشگاه علم و صنعت، تهران.
- داگلاس، یو، (۱۳۷۹)؛ اصلاح رفتار با کودکان، ترجمه جمالفر، سیاوش، نشر فهیم، تهران.
- ریاحی، غلامحسین، (۱۳۷۰)؛ رمز و راز دنیای کودک؛ چاپ اول، نشر اشراقیه، تهران.
- رضویان، احسان، (۱۳۷۹)؛ شهر کودک، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- شریعتمداری، علی (۱۳۶۶)؛ روانشناسی تربیتی، انتشارات امیر کبیر، چاپ اول، تهران.
- شیعه، اسماعیل، (۱۳۸۵)؛ آماده سازی شهر برای کودکان، انتشارات نشر شهر، تهران
- شیعه، اسماعیل، (۱۳۸۵)؛ آماده سازی شهر برای کودکان، انتشارات نشر شهر، تهران.
- فیشر، رابرت (۱۳۸۶)؛ آموزش تفکر به کودکان، ترجمه دکتر مسعود صفایی مقدم و افسانه نجاریان، نشر رسش، اهواز.
- قره بیگلو، مینو، (۱۳۹۱)؛ نقش عوامل محیطی در خلاقیت کودکان، منظر، شماره ۱۹، تهران.
- معیری، محمد طاهر، (۱۳۸۰)؛ مسائل آموزش و پرورش، انتشارات امیر کبیر، تهران.
- مرتضوی، شهناز، (۱۳۸۰)؛ روانشناسی محیط، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران .
- مقدم، بدری (۱۳۶۶)؛ کاربرد روانشناسی در آموزشگاه، انتشارات سروش، چاپ چهارم، تهران.